

ADRIANA FERENČÍKOVÁ*

Sondačný pohľad na územnú diferencovanosť slovenskej nárečovej lexiky z tematickej oblasti náboženský život¹

FERENČÍKOVÁ, A.: Probing view on the territorial differentiation of the Slovak dialect lexicon semantically related to religious life. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 201–211 (Bratislava).

The article describes the territorial differentiation of selected parts of the Slovak dialectal lexicon semantically related to religion, church ceremonies and holidays. It is based on information obtained through nationwide questionnaire research, and on instances retrieved from the card index of the Dictionary of Slovak Dialects, from the written archive of coherent dialectal speeches (at the L. Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences), from scientific literature, as well as from local dialect dictionaries compiled by native speakers (non-linguists). Two language maps illustrate the text.

Linguistics, dialects, vocabulary, religion.

1. Územnú diferencovanosť slovenských nárečí aj na slovách a slovných spojeniach z významového okruhu vierovyznanie, náboženské prejavy, liturgické predmety a úkony, cirkevné sviatky a zvyky s nimi spojené začal ako prvý sledovať Václav Vážný, keď medzi otázky v Dialektologických dotazníkoch pre Slovensko zaradil aj výrazy *anjel*, *biskup*, *Boží*, *cinter/cintorín/cmíter*, *církev*, *evanjelický*, *evanjelik*, *evanjelium*, *farár*, *farárka*, *katolík*, *katolícky* (*ka-* či *kä-*; *-ický* či *-ický*), *kamža* či *komža*, *kazateľňa*, *kešmeš* (,hody'), *kňaz*, *koľada* či *koleda*, *kostol*, *križ* (Gsg), *kresťan*, *krstenie*, *Kvetná* *ňed'eľa*, *mních* (*-í-*, *-i-*; Ipl), *modlitba*, *nebo* (tvary sg., pl.), *obeta*, *omša* či *mša*, *pátriky* či *pátričky*, *pohreb* či *pohrab*, *pôst* (*-ô-*, *-o-*), *sobáš*, *svätý*, *sviatok*, *utiereň* (význam), ako aj otázky typu: „Aké sú u Vás zvyčajné pozdravy rannie, večernie, sviatočné, pri návšteve, rozlúčke atpod.“; „Aké sú u Vás obyčaje a zvyky na významné dni alebo sviatky v roku: na *Nový rok*, na *Troch kráľov*, na *Hromnice*, *fašiangy*, *Veľkú noc*, *Turice*, (na *Ducha*), *Všechsvätých*, *Dušičiek*, *Vianoce* a pod.? Ráďte označiť mená všetkých týchto sviatkov a ich zvykov tak, ako sa u Vás skutočne hovorí.“²

Systematicky usporiadaná kartotéka výsledkov tohto terénneho výskumu je uložená v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a pri jazykovozemepisnom pohľade na apelatívnu aj propriálnu lexiku spojenú s náboženskou oblasťou sa môžeme opierať aj o niektoré údaje, ktoré sú v nej archivované.

2. Dotazník pre výskum slovenských nárečí, pomocou ktorého sa východiskový materiál pre prvé dva zväzky Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ) získal prakticky z každej obce na súvislom slovenskom jazykovom území,³ E. Pauliny a J. Štolc⁴ koncipovali s cieľom vyčerpávajúco zachytiť územne diferencované javy hláskoslovnej a tvaroslovnej roviny. Preto medzi výrazy, na

* Prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava.

¹ Príspevok je súčasťou riešenia projektov VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí a VEGA 2/0123/22 Slovenský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka.

² Otázka č. 9 v dotazníku č. 12 a otázka č. 10 v dotazníku č. 23.

³ Terénny výskum v 2559 obciach vykonal špeciálne vyškolení poslucháči slovakistiky.

⁴ Dotazník pre výskum slovenských nárečí (Atlas slovenského jazyka). Zostavili E. Pauliny a J. Štolc. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1947.

ktorých sa jednotlivé javy sledovali, zaradili aj slová *svätiť*, *svätý*, *sviatosť*, *hrešiť*, *hriech*, *hriešny*, *cmíter*, *pôst*, *kostol*, *diabol*, *krst*, *krstiny*, *krstiť*, *krstný*, *čert*, *farár*, *evanjelium*, *požehnanie*. Z nich sú kartograficky zobrazené len fonetické varianty lexémy *kostol*.⁵ Hláskoslovné varianty slov *svätiť*, *hrešiť*, *hriech*, *hriešny*, *pôst*, *diabol*, *krst*, *krstiť*, *krstný* sa spomínajú iba v príslušných kapitolách komentárovej časti ASJ 1,⁶ terénne varianty Nsg. *požehnanie* a slovného spojenia *pánu farárovi* sa spracovali v druhom zväzku ASJ – sú súčasťou komentára k mape č. 4 Nominatív sg. subst. neutr. *zdravie* a k mape č. 5 Datív sg. subst. mask. *pán* (majster).⁷

3. Vybrané územne diferencované slovotvorné a lexikálne javy sú metódami jazykového zemepisu predstavené v 3. a 4. zväzku ASJ. Ich materiálovú bázu tvoria terénne údaje získané v rokoch 1965 – 1970 v 334 vybraných obciach podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II, ktorý pripravili F. Buffa a A. Habovštiak. Z tematického okruhu viera a náboženský život A. Habovštiak do lexikálnej časti zaradil otázky na nárečové názvy významov *farár*, *Vianoce*, *Štedrý deň*, *vianočný stromček*, *Popolcová streda*, *Turíce*, *výročný deň posvätenia chrámu*, *veľká omša*, *náboženská pieseň*, *sobáš*, *zosobášiť sa*, *cintorín* a otázku na význam slova *koleda*. Z nich sa v ASJ 4 nepojali názvy s významom *Popolcová streda*, *veľká omša*, *náboženská pieseň*, *cintorín* ani územne diferencované významy slova *koleda*. Dôvodom mohla byť veľká zemepisná rozptýlenosť lexikálnych synonym či ich väčší počet v jednotlivých obciach, nespoľahlivé alebo chýbajúce terénne údaje, neexistencia skúmaného javu (napr. omša u nekatolíkov), minimálny alebo ojedinelý výskyt lexikálnych synonym popri celoslovenskom pomenovaní sledovaného významu pomocou slovotvorne diferencovaných jednotiek.

3.1 Slovotvorná časť Dotazníka II, ktorej autorom je F. Buffa, zo skúmaného tematického okruhu obsahuje len otázky na formálne obmeny slov *chór*, *kaplnka*, *sviatok*, no v ASJ 3 sú kartograficky predstavené aj slovotvorné varianty výrazu *cintorín*. Nárečové údaje získané otázkou č. 1056 v lexikálnej časti, ako sa nazýva miesto, kde pochovávali mŕtvych, totiž ukázali, že tento význam sa slovami s inými koreňovými morfémmi vyjadruje len ojedinelo, zatiaľ čo výrazy s pôvodom v latinskom slove *cimētērion*⁸ sa vyskytujú na celom území slovenského jazyka. Ich geografická diferencovanosť spočíva v tom, že podoba *cintorín* (*-torien*, *-terín*, *-terín*, *-cerín*, *-cerím* a i.) sa používa na rozsiahlej stredoslovenskej oblasti, slovotvorná obmena *cinter* je v západodoslov. (aj *-jer*) a východoslov. nárečiach (aj *-ir*), podoba *cmíter* na Orave, v Liptove a priľahlom okraji Spíša, ako aj na menšej oblasti v záp. Gemeri. Na variant *cminter* ako výsledok skríženia podôb *cinter* a *cmíter*, ktorý sa vo fonetických podobách *cmint'er*, *smint'er*, *cmint'jer* používa na Orave a v obmenách *cmintir*, *cmentir* v sev. Šariši, autor upozorňuje iba v komentárovej časti.⁹

Na základe údajov o zemepisnom rozsahu slova *krstiny* a jeho synonym s rovnakým slovotvorným základom, získaných pomocou otázky č. 300 v Dotazníku z r. 1947, vymedzil F. Buffa (ASJ 3, mapa č. 219: sviatok; krštenie) oblasť, na ktorej sa význam *rodinná oslava krstu dieťaťa* častejšie vyjadruje slovom so sufixom *-ni* (*krst'ini*, *krscini*, *kerscini*, *krscini*), oproti oblasti, kde prevažujú nárečové obmeny spisovnej podoby *krštenie* (napr. *kršteňé*, *kršteňja*, *kršt'jeňa*, *krščeňi* a i.). V komentári autor informuje, že na Záhorí je rozšírenejšia forma *krstengki*.

⁵ Pozri Atlas slovenského jazyka I. – IV. zväzok. Bratislava: 1968 – 1984, (ďalej ASJ) 1/1, s. 159, ASJ 1/2, s. 85.

⁶ Napr. v komentári k mape *deväť* sa vymedzuje mierne odlišný rozsah reflexov za psl. **e* v slove *svätiť*, v komentári k mape *sedem* sa upozorňuje na zemepisnú situáciu reflexov za **e* v slovo *hrešiť*, v komentári k mape *trieska* sa konštatuje, že situácia reflexov za psl. **e* v dlhej pozícii je rovnaká aj v slovách *hriech*, *hriešny*. Porov. ASJ 1/2, s. 68, 86 a 88.

⁷ Pozri ASJ 2/2, s. 20 a 36.

⁸ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015, s. 94.

⁹ Pozri ASJ 3/1, s. 289; ASJ 3/2, s. 133, Habovštiak, A.: Oravské nárečia. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1965, s. 144, Buffa, F.: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka, 2004, s. 40.

Lexikograficky orientované práce o záhorských nárečiach v tomto význame spomínajú len slo-
votvorný variant *kršćítka*.¹⁰ Príklady: *První kútní doněsua kmotra f ten deň, jag bili kršćítka. Pé-
kya sa (kisnutá gugla) enem na veliké svátka ... svadbi, kršćítka, životní víročá. Za tídeň biu sobáš
f kostele aj s kršćítka*. Láb MAL.¹¹

Pomocou geometrických symbolov mapa č. 219 vyjadruje, že v pomenovaní sviatočného
dňa pracovného pokoja sa slovenské jazykové územie člení na dve rozsiahle oblasti: prvú tvoria
stredo- a západoslov. nárečia s názvom *sviatok* v zvukových obmenách *svjatek, svátok, svátek,
svétok, svejtok*, druhú východoslov. nárečia so slovotvorným variantom *šveto* (š-).

Slovotvorné varianty s pôvodom v latinskom slove *chorus* (z gr. χορός) a s významom ,vy-
výšené miesto v kostole pre organ a spevákov“, ktorých územný rozsah v ASJ 3 zobrazuje mapa
č. 278, možno rozšíriť o tvar s gramatickým významom pomnožnosti, známy v časti novohrad-
ských nárečí¹² – porov.: *Či iděmo na xóre, či tu ostaňemo?* Ozdín LUČ.

V rovnakom význame ASJ 3 v časti gemerských nárečí eviduje slovo *trjem/trjam/trjäm*
a v podjavorinských nárečiach slovo *pavlač*,¹³ ktoré takto a tiež ako pomnožné substantívum
muž. r. uvádza aj Slovník slovenských nárečí – porov.: *Na pavlačí si sezela?* Hrušové NÁM –
Mládenci sezeli ždi najračěj na pavlačox. Bzince p. Jav. NMV – *Chyapi sedávali na pavlačox*.
Hlboké SEN.¹⁴

Pomenovanie menšieho bohoslužobného objektu vo všetkých slovenských nárečiach pochá-
dza od slova *cappella* v stredovekej latinčine;¹⁵ na jeho prevzatie prostredníctvom maďarčiny
(*kápolna*) poukazujú slovotvorné podoby *kapľka, káplonka*,¹⁶ prostredníctvom nemčiny (*Ka-
pelle*) varianty *kapla, kaplica, kaplička, kaplina, kapľinka*. Areál názvu *kapľka (kapľonka)* zahŕ-
ňa všetky stredoslov. a západoslov. nárečia (*kapľonka* je v ich juhosťredoslov. a juhozslav. časti),
podoba *kaplička* je vo východoslov. nárečiach a v nárečiach severových. Gemera. Na Záhorí
sa podoba *kaplička* používa popri variantoch *kapla, kapľinka, kapľka*, na Orave je *kaplička,
kaplica* a *kapľienka*. Kompaktnejší areál koexistencie podôb *kaplica* i *kaplička* zahŕňa nárečia
sev. Šariša.

Územné rozdiely v názvoch, ktorými slovenské nárečia vyjadrujú význam ,kaplnka“, sú iba
slovotvornej povahy.¹⁷

Výrazné areály tvoria aj slovotvorné varianty *pátrički, páterki, pacerki*, ktorými sa pome-
núva rad retiazkou spojených zriek používaných pri modlitbe ruženca.¹⁸ Ich územný rozsah
predstavuje naša mapová príloha, zostavená na základe údajov v dotazníkovej kartotéke V. Váž-
neho a v kartotéke Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN), ako aj dokladov z publikovaných
nárečových textov a lexikografických prác. V prípade týchto výrazov sa členitosť slovenského

¹⁰ Moravčík, Š.: Krátky slovník nářečia slovenského záhoráckého jakubovského podľa Štefana Moravčíka. Bratislava: Print-Servis 1997, s. 82; Palkovič, K.: Záhorácky slovník. Bratislava: Vydavateľstvo HEVI 1997, s. 54; Štefeková, E.: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. Skalica: Záhorské múzeum, 2006, s. 75.

¹¹ Ilustračné doklady sú z textov E. Štefekovej, porov. Štefeková, E.: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník, c. d., s. 75, 253 a 297.

¹² Matejčík, J.: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin: Osveta, 1975, s. 237.

¹³ O jeho etymológii pozri Králik, L.: Stručný etymologický..., c. d., s. 428.

¹⁴ Pomnožné substantíva *xóre* a *pavlače* sú z oblastí s prevahou príslušníkov evanjelického vierovyznania. Ich vznik mohol podmieniť fakt, že v mnohých evanjelických kostoloch na vyvýšenú plochu pre organ nadväzujú balkóny na pozdĺžnych múroch.

¹⁵ Pozri Králik, L.: Stručný etymologický..., c. d., s. 255; porov. Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Práce Československé akademie věd, sv. 6, 1957, s. 191.

¹⁶ Maďarskú podobu *kápolna* majú v odvodzovacom základe gemerské podoby *kápolnička* (Kunova Teplica ROŽ), *káponiška* (Hrnčiar. Zalužany RS).

¹⁷ Pozri ASJ 3/1, s. 191; ASJ 3/2, s. 134.

¹⁸ O etymológii pozri Králik, L.: Stručný etymologický..., c. d., s. 427.

jazykového územia javí aj v tom, že kým východoslov. nárečia túto modlitbovú pomôcku nazývajú iba slovom *pacerki*, v značnej časti stredoslov. a severozápadoslov. nárečí koexistujú slovotvorné podoby *pátrički*, *pátriki*¹⁹ a považské, trnavské a hlohovské nárečia majú popri podobe *pátrički* aj podobu *páterki*, charakteristickú pre záhorské nárečia. V južnej časti záhorských nárečí je toto pomnožné substantívum stredného rodu. Príklady na variant

a) *pátrički*: *Mŕtvemu sa dá (do truhly) modľajaca knížiťička, pátrički*. Ležiachov MAR – *Mal pátrički fkešeňi aj ħl'jep*. Tvrdošín TRS – *Pátrički stiskala v ruke a modľela sa*. Zborov n. Bystr. KNM – *Pri dveráh bola zavesená svacenička s pátričkáma*. Červeník HLO – *pátrički* Tek. Breznica NB, Vieska n. Žit. VRB;

b) *pátriki*: *Čujem, že ħtosik pustil pátriki na lavicu*. Čimhová TRS – *Dala si posvätiť pátrike*. St. Hory BB – *Straňila si pátrike, kod išla s kost'ela*. Kokava n. Rim. RS – *Furt t'ja pátriki preberá v rukáx*. Revúčka REV – *Ďe sú t'e moje pátriki?* Čičmany ŽIL;

c) *páterki*: *Nexáŭ im doma páterki*. Jablonové MAL – *páterki* Brodské SKA, Stráže n. Myj. SEN, Lukáčovce HLO;

d) *páterka* pomn. n.: *Tito páterka sú památka na moju mamu, tí si ešče za sľubodna donéšli ze Šaščína*. M. Levár MAL²⁰ – *Najvjec sa tešili zeci, lebo sa im podariŭo uprosit starenki, abi im kúpili medovníkové páterka*. Láb MAL²¹ – *páterka* Stupava BRA, Záhorská Ves MAL,²²

e) *pacerki*: *Žena vežňe do koscela modľacu kníšku i pacerki*. Spiš. Štvrtok LVO – *Same perše se pomodľim na pacerkox*. Hrabkov PRE – *pacerki* Strážske MCH, Čičava VRN.

Rovnaký pôvod ako slovo *pacerki* má aj výraz *pacere*. V SSN 2 sa heslo *pátere* vykladá ako ‚večerná pobožnosť v máji a októbri‘. Tento význam má potvrdzovať ilustračný doklad *Staré babi razí ħoza na pacere* (Závadka SAB). V názore, že ide o nedôveryhodný terénny údaj, nás utvrdzuje aj informácia P. Šturáka, že v gréckokatolíckych rodinách na severovýchod. Spiši (a gréckokatolíckmi sú aj obyvatelia relatívne blízkej Závadky) sa štedrá večera ‚začala na prvé zvonenie – na *pacere*‘ a následne, o pár hodín neskôr, ich druhé zvonenie zvolávalo do chrámu na veľké povečerie.²³

Podľa F. Buffa sa slovo *pacere* v šarišských nárečiach používa vo význame ‚večerné zvonenie‘.²⁴ Pri takomto význame by však ilustračný doklad *Žvoňa na pacere* obsahoval informáciu ‚zvoní na večerné zvonenie‘. V slovníku zo stredozemplínskej obce Čičava sa slovo *pacere* tiež vykladá ako ‚zvonenie v podvečer‘,²⁵ kým v slovníku zo Slatviny LVO sa mu pripisuje význam ‚poludňajšie modlenie‘.²⁶ Spojeniu *žvoňic na pacere* v nárečí Zemplínskej Teplice T. Kubániová priradila spisovný ekvivalent *zvonit' na Anjel Pána* a spojenie *pacere žvoňic* vysvetľuje ako ‚ranný a večerný zvon‘.²⁷ Slovo *pacere* ako názov modlitby Anjel Pána máme po-

¹⁹ V novohradských a gemerských nárečiach, ktorých nositelia sú prevažne evanjelického vierovyznania, sa slovo *pátrike* (-ki) používa zväčša vo význame ‚náhrdelník‘. Ten je jedným z významov vslov. výrazu *pacerki*.

²⁰ Gúth, T.: Levárčansko-slovenský a slovensko-levárčanský slovník na čítanie. Bratislava: Vydavateľstvo Liečreh Gúth, 2001, s. 88.

²¹ Štefeková, E.: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník, c. d., s. 299.

²² Dovičičová, M.: Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského podľa Magdalény Dovičičovej. Bratislava: Print-Servis, 2000, s. 404; Šimkovič, O.: Najzápadnejšia na Slovensku. Slovníček uhorského nárečia s čítaním o histórii a živote ľudí Záhorskej (Uhorskej) Vsi. Bratislava: Veda, 2002, s. 71.

²³ Šturák, P.: Ľudové zvyky a obyčaje pri slávení cirkevných sviatkov v gréckokatolíckych farnostiach v Levočských vrchoch na pozadí ich histórie. In Tirpák, P. – Borza, P. (eds.): Znak, symbol a rituál v tradíciách a prejavoch ľudovej zbožnosti. Zborník vedeckých (nekonferenčných) štúdií. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2013, s. 48-49.

²⁴ Buffa, F.: Slovník šarišských nárečí, c. d., s. 196.

²⁵ Tkáč, M.: Krátky slovník nárečia slovenského zemplínskeho z Čičavy. Bratislava: Print-Servis, 1997, s. 95.

²⁶ Fábry, O.: Slovník spišského nárečia zo Slatviny. Levoča: Polypress, 2010, s. 70.

²⁷ Kubániová, T.: Krátky slovník nárečia slovenského zemplínskeho zemplínskeho podľa Terézie Kubániovej. 2023 (bez uvedenia vydavateľa a miesta vydania), s. 65 a 176.

tvrdený údajom z obce Strážske, ležiacej v severnej časti okresu Michalovce.²⁸ O tom, že veriaci sa ju modlili počas ranného, poludňajšieho a večerného zvonenia, Slovník šarišských nárečí informuje vo výkladovej časti hesla *angelpana*²⁹ – porovnaj: „angelpana neskl. druh modlitby v spoj.: *Žvoňa na angelpana* (o zvonení ráno, na obed a večer)“. V minulosti toto trojnásobné zvonenie členilo deň vidieckeho človeka a vyzývalo ho prerušiť prácu krátkou modlitbou. Pamätník zo šarišskej obce Široké o tom svedčí takto: „V poludňajší čas zvonenia na Anjel Pána to v dedine a v chotári vyzeralo ako v zakliatom zámku. Ľudia prestali robiť, zastavili záprah, otočili sa za zvukom zvona, zamreli a pohrúžili sa do modlitby.“³⁰

3.2 V lexikálnom zväzku ASJ sú názvy javov patriacich do náboženskej oblasti súčasťou kapitoly VIII. Dedina a spoločenský život. V porovnaní s územnou situáciou rovnomených výrazov, ktoré sa líšia iba svojou slovotvornou stavbou, je členenie slovenských nárečí na základe používania odlišných lexém s totožným významom celkovo rozmanitejšie. Niektoré typy zemepisného rozloženia synonym patriacich do apelatívnej vrstvy slovnej zásoby sledovaného tematického okruhu nám môžu ilustrovať mapy názvov s významom ‚uzavretie manželstva cirkevným obradom‘, ‚kňaz, ktorý spravuje farnosť‘, ‚výročitý deň patróna chrámu‘.

Areál, na ktorom význam ‚uzavretie manželstva cirkevným obradom‘ vyjadruje lexéma *so-báš*, zahŕňa všetky stredoslov. a západoslov. nárečia spolu s nárečiami záp. a stred. Spiša. Oproti nemu sa väčšina východoslov. jazykového teritória vymedzuje troma nerovnako veľkými areálmi s lexikálne odlišnými názvami: názov *príšaha* (-š-) sa používa v nárečiach stred. a juž. Šariša, ako aj v abovských, zemplínskych a užských nárečiach, názov *zdavaňe* v nárečiach vých. Spiša a jzáp. Šariša a názov *šľub* v nárečiach sev. Šariša.³¹

Zo slov, ktorými sa vyjadruje význam ‚správca farnosti‘, má najširší územný rozsah slovo *farár* (-ar) – používa sa v stredoslov., západoslov. (jzsl. *farál*) a spišských nárečiach. Vo väčšine východoslov. nárečí je jeho ekvivalentom slovo *pleban*, resp. *kľeban*, ak sa myslí na správcu rímskokatolíckej farnosti. Kartograficky spracované údaje v ASJ 4 ho potvrdzujú vo všetkých šarišských nárečiach a v prevažnej časti zemplínskych aj abovských nárečí. Vo východnom obra-de sa kňaz spravujúci farnosť ľudovo nazýva *pop*, *pup*. Súvislý areál výskytu tejto lexémy zahŕňa užské nárečia s nárečiami juž. časti Zemplína a prilahlej časti svých. Abova. Obráz o situácii na tých častiach vých. Slovenska, kde popri sebe žije obyvateľstvo rozličného vierovyznania, sa v ASJ 4 kartografickými prostriedkami nevyjadruje.

Z rozsiahleho areálu slova *farár* sa na severozáp. Slovensku vyčleňuje malá časť nárečí, ktoré význam ‚správca farnosti‘ vyjadrujú aj slovom *pánko* (-a-), a relatívne nekompaktná oblasť zahrňujúca časť nárečí Tekova, Hontu a Novohradu, ktoré v rovnakom význame popri slove *farár* používajú aj slovo *kňaz*.³²

Podstatne odlišný obraz poskytujú zemepisná situácia výrazov *hody*, *hostina*, *odpusť*, *posviacka*, *kermeš*, ktorými sa pomenúva výročný deň patróna chrámu alebo v protestantskom prostredí výročie jeho posviacky. Oproti veľkému areálu slova *hodi*, zahrňajúcemu všetky zá-

²⁸ Sabolová-Jelínková, P.: Jak me hutorefi. Krátky slovník nářečia slovenského – straščanského. Tretie, opravené a doplnené vydanie. Spoluautor slovníkovej časti a úprava textov M. Chochol. Bratislava: Mayor, 2021, s. 54. Slovom Anjel Pána sa začína katolícka modlitba pozostávajúca z troch zdravasov, ktorým predchádzajú krátke výňatky zo Svätého písma o Kristovom vtele, a zo záverečnej prosby k Bohu. Veriaci sa ju modlia od polovice 16. stor. počas ranného, poludňajšieho a večerného zvonenia. Pozri Vragaš, Š. (zodp. red.): Teologický a náboženský slovník. II. diel L – Ž. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2008, s. 434.

²⁹ Buffa, F.: Slovník šarišských nářečí, c. d., s. 13.

³⁰ Pozri Neupauer, F. a kol.: Miestopisný slovník. Široké v časoch gazdovania. Široké: Obecný úrad Široké, 2010, s. 45.

³¹ Pozri ASJ 4/1, s. 370, ASJ 4/2, s. 241.

³² Pozri ASJ 4/1, s. 336, ASJ 4/2, s. 223 – 224.

padoslov. nárečia spolu so susednými nárečiami hor. Ponitria a celého Požitavia, sa stredoslov. a východoslov. nárečia vyznačujú tak väčšou lexikálnou diferencovanosťou, ako aj rozdielmi v územnom rozsahu jednotlivých výrazov.

Na stredoslov. oblasti je najväčší aj najkompaktnejší areál slova *hostina*. Patria doň nárečia Turca, záp. polovice zvolenského Pohronia, tekovského Pohronia, Podpoľania, Hontu a záp. Novohradu, menšiu súvislú oblasť jeho výskytu tvoria nárečia stred. a vých. Gemera (*hostina*, *hoščina*). Oravské, liptovské a okrajovo aj západospíšské nárečia predstavujú súvislú oblasť, na ktorej sa rovnaký význam vyjadruje slovom *otput*. V ňom ho dotazníkový výskum ako územne rozptýlené zachytil aj na juhových. časti stred. Slovenska. V Novohrade a juhozáp. Gemeri, kde je výrazná väčšina obyvateľov evanjelického vierovyznania, sa v tomto význame používa slovo *posvjecka* (*posvécka*) – porov.: *Pamejtku na Mártina držímo, posvjecku, hoscina tode biva*. Vyš. Pokoradz RS³³ – *Na posvjecku buděmo maři hosři*. Kociha RS – *posvécka* Turícky LUČ. Rovnakou náboženskou príslušnosťou obyvateľov je motivované používanie podoby *posviacka* v malej časti nárečí zvolenského Pohronia (tam i mikroareál slova *hodi*, *hoři*) a podoby *posvác-ka* na dol. Orave.³⁴

Druhú súvislú oblasť výskytu slova *otput* s významom ‚výročný deň patróna chrámu‘ predstavujú abovské, zemplínske, užské a sotácke nárečia spolu s nárečiami svých. Šariša. S ňou hraničí súvislá oblasť výskytu názvu *kermes*, ktorú tvoria nárečia sev. a száp. Šariša a spišské nárečia s výnimkou ich západného okraja. V nárečiach juž. a stred. Šariša je ich ekvivalentom slovo *hoscina*.³⁵

Územná diferencovanosť propriálnej vrstvy slovnej zásoby z tematického okruhu viera a prejavy náboženského života sa v ASJ 4 prezentuje na mapách predstavujúcich nárečové názvy Vianoc, Štedrého dňa a sviatku Zoslanie Ducha Svätého, ľudovo zvaného Turíce.³⁶

Z nich najnižší stupeň územnej členitosti predstavuje zemepisná situácia názvov sviatku Zoslania Ducha Svätého. Areál výrazu *Duxa*, na *Duxa* zahŕňa všetky západoslov. nárečia spolu s časťou stredoslov. nárečí na hor. Ponitri a Požitaví, názov *Turíce* /*Ťuríce* sa používa v stredoslov. nárečiach s výnimkou ipel'ských a gemerských nárečí, ktoré spolu s celou východoslov. nárečovou skupinou tvoria areál výskytu lexémy *Rusadl'e* a jej foneticko-morfologických variantov.

Porovnaj: *Voľakedi sa máje na Turíce staväli*. Socovce MAR – *A voľakedi sa pječkou koládž na Vianoce aj na Velkú noc, na Ťuríce, na hostinu*. Lupoč LUČ – *Na Duxa dávame do okjen lipové ratolesti*. Návojovce TOP – *Vánoce, Velká noc, Duxa a Tojički, to su najvačče svátki*. Brestovany TRN – *Najtro je už Rusadl'a*. Kociha RS – *Pred Rusadlim pride domou*. Kobeliarovo ROŽ – *Na Rusadl'e majil'i domi z lipinu*. Dlhá Lúka BAR – *Kračun, Velka noz i Rusadl'e, to najveksi sveta*. Bracovce MCH.³⁷

Z výrazov, ktorými sa v slovenských nárečiach pomenúvajú sviatky Kristovho narodenia a udalostí s ním spojených, je najrozšírenejší názov *Vianoce* (jzápadoslov. a jtrenč. *Vánoce*). Jeho areál zahŕňa všetky západoslov. nárečia okrem nárečí na Kysuciach a na okolí Bytče a väčšinu stredoslov. nárečí. Na sev. časti stredoslov. územia sa vyčleňujú oravské a liptovské nárečia,

³³ Pozri Tóbiš, Š.: *Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2018, s. 132.

³⁴ Pozri ASJ 4/1, s. 350, ASJ 4/2, s. 232.

³⁵ Podľa F. Buffu (Buffa, F.: *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda, 1995, s. 293) slovo *hoscina* ako synonymum slova *otput* patrí medzi „lexikálne prvky obmedzené na juhošar. nárečovú oblasť“. V Slovníku šarišských nárečí však uvádza, že vo význame ‚výročie posvätenie chrámu‘ ho používajú evanjelici. Pozri Buffa, F.: *Slovník šarišských nárečí*, c. d., s. 97.

³⁶ Pozri ASJ 4/1, s. 343-344, 349, ASJ 4/2, s. 228-229, 231.

³⁷ Doklady sú z kartotéky SSN, zo Slovníka šarišských nárečí (Buffa, F.: *Slovník šarišských nárečí*, c. d.) a z práce Bohušová, Z.: *Nárečie Lupoče. O dialekte stredného Novohradu*. Krná: Miloš Hric, 2017, s. 62.

ktoré so spišskými, abovskými nárečiami a väčšou časťou šarišských nárečí tvoria súvislý areál rovnomeného názvu *Hodi*. Slovo *Kračún* (-un) ako názov vianočného obdobia sa používa na dvoch oddelených oblastiach: jednu tvoria nárečia vých. Hontu, novohradské a gemerské nárečia (*Kračún*, -m, *Krašún*), druhú nárečia stred. a juž. Zemplína, užské nárečia a juž. časť sotáckych nárečí. Na Kysuciach a na okolí Bytče má rovnaký význam proprium *Sviatki*. Podľa údajov v ASJ 4 východoslov. areál názvu *Šviatki* zahŕňa nárečia vých. Šariša, sev. Zemplína a časť sotáckych nárečí. Podľa dokladov v kartotéke V. Vážneho a údajov, ktoré ponúkajú lokálne nárečové slovníčky,³⁸ sa názov *Šviatki* popri názve *Kračún* používa aj v južnejšie ležiacich zemplínskych nárečiach. V nárečí blízkeho okolia Sniny, susediacom s ukrajinsko-rusínskou oblasťou, sa význam ‚Vianoce‘ vyjadruje slovom *Rostvo*.³⁹

Mapa prezentujúca zemepisnú situáciu názvo dňa, v ktorý sa slávnostnou večerou začína sláviť pamiatka narodenia Ježiša Krista,⁴⁰ ukazuje, že ich najvyšší počet a najpestrejšie územné rozloženie vykazujú sev. a juž. okraje stredoslov. nárečovej oblasti: Nárečia stred. a hor. Oravy tento význam vyjadrujú slovom *Viľija* zhodne s nárečiami stred. a sev. Kysúc (tam aj *Vigil'ija*), v nárečiach na dol. Orave, v Liptove a Turci sa popri názve *Štedrý deň* používa názov *Do(h)vjez-ni d'eň* (-n). Kompaktný areál tohto názvu na juhu stred. Slovenska zahŕňa novohradské nárečia a nárečia záp. polovice Gemera. Na oblasti jeho výskytu sú vo výraznej prevahe príslušníci evanjelického vierovyznania. Takisto kompaktný je areál rovnomeného výrazu *Puasni* (Pôstny) *den* v nárečiach stred. a vých. Gemera. Ako územne rozptýlený sa názov *Puosni d'eň* (*Puosne d'em*) a jeho slovotvorný variant *Post'jaci d'eň* zaznačil v Honte a stred. Tekove popri názve *Štedrý deň* (-n, -m). Rozsiahly areál názvu *Štedrý deň* (*Ščedrý den*, *Ščedrý d'eň*) zahŕňa všetky západoslov. nárečia okrem ich úzkeho okraja na Kysuciach a prevažnú časť stredoslov. nárečovej oblasti. Východoslov. nárečia tento význam vyjadrujú slovom *Viľija*, resp. *Vel'ija* (sev. Šariš, sotácke nárečia). Z ich jvých. okraja (z obcí v užskej oblasti a z obcí pri juž. hranici okresov Trebišov a Michalovce) ASJ 4 ako rovnomené uvádza aj pomenovanie *Šveti večar*. Dôkaz, že sa nevzťahuje len na večer pred sviatkom Narodenia Pána (tak napr. v Strážskom MCH *Šveti večar*, *Štedrý večer* || *Viľija*, *Štedrý deň*⁴¹), ale na celý deň 24. 12., podáva lokálny slovníček zemplínskeho nárečia z Budkoviec výkladom „štedrovečerný deň, Štedrý deň“.⁴²

Ilustračné príklady: *Past'jer na Štedrý d'eň po domoh božeňiki nosiju*. Ležiacich MAR – *Ščedrý den* Myjava – *Na Dohvjezni d'eň pomazať oťez mädom každjemu čeuo, bes toho ňeš'li večerat'*. Zárivá DK – *Na Dovjezni d'en bolo snehu*. Kociha RS – *Na Viľiju na Hodi ňesmeli ribi xibäd' aňi v jednom dome*. Dlhá n. Or. DK – *F totu Vel'iju te zviki take bul'i, ta mušel bic snob vev onim, f kuce*. Mokroluh BAR – *Od Luci po Pasni den se robí stolšok*. Rozložná ROŽ – *Puosne d'em* Šuľa MK.

4. Už údaje, ktoré na otázku „Aké sú u Vás obyčaje a zvyky na významné dni alebo sviatky v roku: na *Nový rok*, na *Troch kráľov*, na *Hromnice*, *fašiangy*, *Veľkú noc*, *Turíce*, (na *Ducha*),

³⁸ Pozri Tkáč, M.: Krátky slovník nárečia slovenského zemplínskeho z Čičavy, c. d., s. 75 a 119; Sabolová-Jelínková, P.: Jak me hutoreľi, c. d., s. 40 a 72.

³⁹ Slovník slovenských nárečí. 3. Red. I. Ripka a A. Ferenčíková. Bratislava: Veda, 2021, s. 634; Gerbóc, J.: Krátky slovník nárečia slovenského sotáckeho zo Sniny podľa Jozefa Gerbóca. Bratislava: Print-Servis, 2000, s. 147. O stave v ukrajinských nárečiach pozri Latta, V.: Atlas ukrajinských hovoriv schidnoji Slovaččyny. Slovač'ke pedahohične vydavnyctvo v Bratislavi, viddil ukrajinsk'koji literatury v Priaševi. Prešov: 1991, s. 491.

⁴⁰ Pozri ASJ 4/1, s. 344.

⁴¹ Pozri Sabolová-Jelínková, P.: Jak me hutoreľi, c. d., s. 72 a 81.

⁴² Bilčíková, J.: Krátky slovník nárečia slovenského zemplínskeho z Budkoviec podľa Júlie Bilčíkovej. Bratislava: Print-Servis, 1998, s. 175.

Všechsvätých, Dušičiek, Vianoce a pod.?“ získal V. Vážný,⁴³ nabádajú, aby sa pri výskume dialektov venovala osobitná pozornosť aj propriám z náboženskej oblasti. Napríklad zápisy *Trojica, Trojička* v jeho kartotéke odrážajú slovotvornú variantnosť ľudového názvu sviatku Najsvätejšej Trojice, podobne ako výraz *Mlazenki*, ktorým sa na vých. Slovensku označuje sviatok sv. Neviniatok (28. 12.), jeho stredoslov. a západoslov. synonymom je názov *Mlád'atka* (-d-, -z-). S pomenovaním štvrtej pôstnej nedele⁴⁴ slovným spojením *Šúlková ňed'ela*, ktoré Vážný získal z Jakubovian v Liptove, sú významovo zhodné názvy *Púčková ňed'ela* Necpaly MAR, *Hláčová ňed'ela* Ležiachov MAR, *Halušková ňed'ela* Šuľa MK, *Bužtová nedela* Šurany NZ a *Kozelková nedela* Nemšová TRČ, archivované v kartotéke SSN. V motivácii atributívnej časti (okrem adjektíva *hláčový*⁴⁵) týchto názvov sa odráža skutočnosť, že na štvrtú pôstnu nedeľu, označujúcu polovicu pôstneho obdobia, cirkev povoľovala konzumáciu sýtejších bezmäsitých jedál.

Význam „Smrtná nedeľa“ východoslov. nárečia vyjadrujú aj názvom *Čarna ňezela* – tak napr. v Žakarovciach GEL a Zlatom BAR. Na dol. Orave mala Kvetná nedeľa aj príznačné pomenovanie *Marmarijenová ňed'elä* a na hor. Orave zriedkavo aj názov *Kvetníca* – porovnaj: *Na Kvetní ňed'elu sã robila Marmarijena, preto sã volala aj Marmarijenová ňed'elä*. Párnica DK – *Iš'li zme (predávať tovar) do Kubina na Kvetnicu i na svateho Jana*. Trstená⁴⁶

Výrazy *Hrubí tideň, Hrubí pátek* Dúbravka BRA ako názvy Veľkonočného týždňa a Veľkého piatka sú vlastné iba malej časti juhozápadoslov. nárečí. Výrazne väčší je územný rozsah východoslov. názvu *Mordarski tizeň*, používaný aj v gréckokatolíckych obciach na Horehroní – porovnaj: *Mordarski tiždzeň* Šumiac BRE.

Sviatok Najsvätejšieho Kristovho Tela a Krvi má okrem názvu *Božie Telo* v náležitých fonetických variantoch aj dva lexikálne odlišné názvy: názov *Oltárik*, *Oltariki* na okolí Bytče a v časti východoslov. nárečí a názov *Búďički* (*Buj-*) na okolí Nitry a na Požitaví. Porovnaj: *Oltárik* *odbavovali aj na lúke*. Veľ. Rovné BYT – *Oltariki to volame zato, bo tedi po vala'e oltariki bul'i, teras to volame Božoho cela*. Žalobín VRN – *V maju bul'i Oltariki*. Kokšov-Bakša KOŠ – *Oltariki Slatvina SNV – Volakedi na Búďički išla procesija okolo d'ed'ini*. Lapáš NIT – *Ked boli Búďički, bola veľká procesija*. Šurany NZ – *Bujďički Martin n. Žit. ZM, Hul VRB*.

Formálna stránka mnohých nárečových názvov cirkevných sviatkov dobre odráža také slovotvorné procesy, ako je univerbizácia viacslowného názvu prenášaním významového jadra na zhodný či nezhodný atribút, vypúšťanie nezhodného prívlastku, skracovanie kompozita a pod. Názvy typu *Škapuľarka* Brezovica TRS „sviatok Panny Márie Škapuliarskej“ (16. 7.); *Matka Božá* Or. Poruba DK „sviatok Narodenia Panny Márie (8. 9.)“; *Naňebestúpeňá* Hruštín NÁM, *Stúpeňá* Muráň REV „sviatok Nanebovstúpenia Pána“; *Naňebvezetá* Chlebnice DK „sviatok Nanebovzatia Panny Márie“ (15. 8.) dobre odrážajú vplyv komunikačných podmienok na svoju slovotvornú stavbu.

Príklady vo vetnom kontexte: *Na Škapuľarku vihoreľi*. Hámre TRS – *Na Matku Božú sã šetko (stádo z holi) zoháňãlo*. Or. Poruba DK – *Aj Naňebostúpeňá zme sveřil'i*. Dol. Lehota DK – *To bulo ako na Stúpeňá*. Muráň REV – *na Boží stúpeňi* Brodské SKA – *Na Naňebvezetá Lihvotka horela*. Dol. Lehota DK – *Sed'end'esejd bud'en maři na Sřet'i Jána*. Čerenčany RS.

⁴³ Dialektologické dotazníky pre Slovensko. 1 – 26. (Skúmanie slovenských nárečí.) Zostavil Václav Vážný. Turčiansky Sv. Martin: Jazykový odbor Matice slovenskej 1922 – 30. Dotazník č. 23, otázka č. 10.

⁴⁴ Jej latinský názov Laetare pochádza z úvodnej omšovej antifóny Laetare Ierusalem „Raduj sa, Jeruzaleme“.

⁴⁵ V stred. Turci sa na *Hláčovú ňed'elu* pripravovali *hláče* – otrubové šúľky pre kŕmne husi.

⁴⁶ Doklady sú z antológie nárečových textov, porovnaj Habovštiak, A.: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1983, s. 111 a 228.

5. Slovo na záver: Pre slovenskú dialektológiu predstavuje apelatívna aj propriálna lexika z tematickej oblasti viera a náboženský život ako integrálna súčasť nárečovej slovnej zásoby vážnu výskumnú úlohu tak z hľadiska pokračujúcich prác na viacväzkovom celonárodnom Slovníku slovenských nárečí,⁴⁷ ako aj z hľadiska konfesiónálnej príslušnosti nositeľov nárečí. Náš príspevok je iba malou sondou do tejto problematiky.

Lokalizačné značky

BAR – Bardejov, BB – Banská Bystrica, DK – Dolný Kubín, GEL – Gelnica, HLO – Hlohovec, Kysucké Nové Mesto, LVO – Levoča, LUČ – Lučenec, MAL – MAR – Martin, MK – Modrý Kameň, NÁM – Námestovo, NB – Nová Baňa, PRE – Prešov, REV – Revúca, ROŽ – Rožňava, RS – Rimavská Sobota, SEN – Senica, TRS – Trstená, SKA – Skalica, TOP – Topoľčany, VRB – Vráble, VRN – Vranov n. Topľou, ŽIL – Žilina.

Обзор территориальной дифференциации словацкой диалектной лексики из тематической области религиозной жизни

Адриана Ференчикова

В статье описывается территориальная дифференциация отдельных частей словацкой диалектной лексики, семантически связанных с религией, церковными обрядами и праздниками. Она основана на информации, полученной в ходе общесловацкого анкетного исследования, а также на экземплярах, взятых из картотеки Словаря словацких диалектов, из письменного архива диалектной речи (Институт языкознания им. Штура Словацкой академии наук), из научной литературы, а также из местных диалектных словарей, составленных носителями языка (нелингвистами). Текст проиллюстрирован двумя языковыми картами.

⁴⁷ V súčasnosti pripravovaný 4. zväzok bude obsahovať heslá S – T.

Mapa č. 2 Populcová streda

